

Д.О. Лазаренко, *д.е.н., проф.*

ORCID 0000-0002-9957-6311

e-mail: lazd77@gmail.com,

*Державний податковий університет,
м. Ірпінь,*

Н.В. Трушкіна, *к.е.н.*

ORCID 0000-0002-6741-7738

e-mail: nata_tru@ukr.net,

В.П. Уткін, *аспірант*

ORCID 0000-0003-4087-686X

e-mail: uvp1307@gmail.com,

*Інститут економіки промисловості
НАН України, м. Київ*

РЕАЛІЗАЦІЯ КЛАСТЕРНОЇ ПОЛІТИКИ У РАМКАХ СТРАТЕГІЇ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

В останні роки особливо актуалізуються питання реалізації національної та регіональної кластерної політики, створення належної кластерної інфраструктури [1-3], формування системи кластерного менеджменту та заходів з фінансового стимулювання кластерних ініціатив. Це дозволить підвищити рівень кластерного потенціалу та досягти сталого розвитку національних економік різних країн світу: США, Канади, Японії, Нідерландів, Фінляндії, Німеччини, Італії, Франції, Чехії, Литви, Польщі, Угорщини, Латвії, Естонії, Румунії тощо.

На даний момент у зарубіжних країнах діють різні види кластерних структур, а саме транскордонні [4-5], транспортно-логістичні [6-11], аграрні [12], енергетичні [13-14], ІТ [15], туристичні, інноваційні. За експертними оцінками, у Європейському Союзі функціонує понад 3000 спеціалізованих кластерів як інноваційних бізнес-екосистем, що забезпечують створення 54 млн робочих місць. Згідно з розрахунками фахівців, мережа вже створених кластерів забезпечує понад 50% валового національного продукту і підвищення рівня конкурентоспроможності економіки. Економічні активності, які стосуються європейських кластерів, покривають до 39% робочих місць і до 55% фондів оплати праці ЄС [16].

© Д.О. Лазаренко, Н.В. Трушкіна,
В.П. Уткін, 2021

Згідно з даними European Cluster Excellence Scoreboard, у ряді окремих секторів і регіонів ЄС 33,3% фірм-учасниць кластерів продемонстрували зростання зайнятості на 10%, тоді як за межами кластерів таких результатів досягли лише 18,2% компаній.

Отже, у більшості країн світу ефективно впроваджується кластерний підхід для забезпечення сталого розвитку економічних систем різного рівня у контексті реалізації стратегій смарт-спеціалізації. Це відповідає основним положенням таких стратегічних документів, як «Маніфест кластеризації ЄС», «Європейський кластерний меморандум», «Кластерні програми в Європі та за її межами» (Європейська обсерваторія кластерів і промислових змін), «Європа-2020: стратегія розумного, сталого та всеосяжного зростання»; «Європа-2020. Флагманські ініціативи інновацій Союзу: перетворення Європи в посткризовому світі» тощо. Нового імпульсу та інтенсивного поштовху інституційного забезпечення розвитку кластерних структур у Європейському Союзі надала реалізація спеціального проекту «Europe INNOVA Communications», у якому було визначено суть кластерної політики у контексті стратегії ЄС-2020 [17].

З огляду на це, необхідність науково-методичного обґрунтування й розроблення конкретних практичних рекомендацій щодо формування й реалізації державної кластерної політики в Україні з урахуванням передової європейської практики обумовлюють проведення подальших досліджень у цьому напрямі. І у першу чергу це стосується уточнення понятійно-категоріального апарату.

Питання кластеризації національної економіки, формування й реалізації різних видів кластерних політик і кластерних ініціатив входять до кола наукових інтересів багатьох провідних зарубіжних учених [18-34].

Базовими теоретичними джерелами для даного дослідження послужили наукова спадщина М. Кастельса (M. Castells) (теорія інформаційної епохи та мережевого суспільства) [35], традиції наукової школи М. Портера (M. Porter) (кластерний підхід до проблем підвищення конкурентоспроможності) [18; 22], а також публікації вчених та організацій, що належать до наукової школи Г. Ецковича (H. Etkowitz) [36; 37] і Л. Лейдесдорфа (L. Leydesdorff) [38; 39] (концепція або модель потрійної спіралі).

Методологія вивчення сучасної кластерної політики і кластерних ініціатив ґрунтується на концепції конкурентоспроможності видатного американського економіста і професора М. Портера [18;

22]. Він уперше ввів у науковий обіг поняття «кластер» і є основоположником кластерної теорії. У своїх роботах М. Портер розглядає проблеми і тенденції розвитку, причини та можливості розвитку кластерів. На його думку, необхідно підтримувати розвиток усіх без винятку кластерів, тому що неможливо передбачити, який кластер розвиватиметься швидше, а який повільніше. Тому політика уряду, як зазначає вчений зі своїми однодумцями, відповідно до якої допомога надається лише тим кластерам, що мають нині високі темпи розвитку, є хибною. Він пропонує не штучне створення кластерів зверху, а у реальному житті їх виявлення та підтримування з боку державних структур і науково-дослідних інститутів [25].

Дослідження шведського вченого К. Кетелса (С. Ketels) [40] (послідовника М. Портера) спрямовано на вирішення проблем кластеризації економіки. У співтоваристві європейських учених К. Кетелс вважається провідним фахівцем у сфері розвитку кластерних ініціатив. У своїх роботах він зазначає, що під час розроблення програм державного сприяння розвитку кластерів найбільшим ризиком є тривалість терміну кластерного проекту та висока вартість кластерних ініціатив. Науковець наголошує, що найбільш ефективним заходом підтримки кластерних ініціатив є «кластерне активування», і пояснює, що роль держави має зводитися до зняття бар'єрів, які перешкоджають еволюції кластерів [41].

На думку норвезької дослідниці Л. Орведаль (L. Orvedal) [42], основна проблема кластерної політики держави – це власне визначення наявності кластера. Як стверджує автор, державі надзвичайно складно виявити численні ланцюги взаємозв'язків внутрішнього середовища кластера та визначити фінансові й організаційні ризики при формуванні кластерних об'єднань. У більшості випадків ні держава, ні підприємства не мають необхідної інформації, що призводить до так званої проблеми асиметричності інформації.

Видатні українські вчені-економісти та фахівці-практики (С. Соколенко [43]; М. Войнаренко [44]; В. Дубницький та ін. [45]; В. Загорський, М. Кизим, В. Хаустова [46-48]; В. Ляшенко [49]; Б. Андрушків [50]; В. Ільчук, І. Хоменко, І. Лисенко [51]; В. Мамонova, Ю. Куц, О. Макаренко [52]; Л. Ринейська [53]; Є. Кудрявець [54]; Д. Васильківський, М. Войнаренко, В. Нижник [55]; П. Гудзь [56]; Г. Шевцова, Н. Швець [57]; О. Фінагіна, А. Бойко, О. Плаксюк [58]; М. Гріднев [59]; Л. Панкова, Т. Потапенко [60]; Л. Сарана, Н. Луценко [61]; С. Грудницька, Л. Нестиренко [62]; Г. Репп [63]; О. Маслак [64]; Д. Солоха, О. Белякова [65]; Р. Дмуховські [66];

В. Фостолович [67]; Г. Самійленко [68]; М. Шашина [69]; О. Самборський, П. Гласов [70] та інші) в останні десятиріччя активно займаються науково-дослідною роботою з кластерної тематики.

У результаті проведених досліджень ними розглянуто основи європейської кластерної політики; виконано аналіз практики формування інноваційних кластерів Німеччини, Франції, Польщі. Узагальнено риси європейської політики кластеризації економіки. Це, у свою чергу, розширює уявлення про масштаби, інтенсивність, цільову орієнтацію, роль держави, заходи та механізми реалізації кластерної політики у різних країнах Європи. Особливу увагу приділено секторальній диференціації кластерів та характеру їх взаємодії у межах національних і наднаціональних формувань. Виділено головні сфери і форми взаємодії України та ЄС у рамках реалізації кластерної політики. Запропоновано трактування змісту кластерної політики як пріоритету регіональної політики. На підставі ретроспективного аналізу діяльності кластерів у ряді регіонів України визначено проблеми їх низької ефективності. При цьому науковцями доведено, що потенційно високу ефективність має кластерна політика, яка формується з використанням програмно-проектного підходу. Цей підхід дозволяє активізувати наявні внутрішні резерви саморозвитку кластера, а також залучати та комплементарно використовувати ресурси території його дислокації. Визначено принципи формування кластерної політики в Україні, впровадження яких дозволить зберегти активну роль держави у регулюванні темпів та якості економічного розвитку кластерів; забезпечити формування центрів компетенцій інноваційного розвитку регіонів; підвищити рівень конкурентоспроможності промисловості в умовах глобалізації.

Незважаючи на широке коло наукових досліджень з обраної теми, багатоаспектність і дискусійність окремих питань потребують проведення подальших розробок. І особливо вирішення даної проблеми актуалізується на сучасному етапі глобалізаційних трансформацій в умовах смарт-спеціалізації, модернізації, цифровізації та сталого розвитку національної економіки.

У зв'язку з цим, *метою даної статті* є теоретичне узагальнення та систематизація існуючих наукових підходів до трактування поняття «кластерна політика» у системі національної економіки; авторський підхід до визначення суті й змісту даної категорії. Для досягнення поставленої мети використано методи аналізу й синтезу, індукції та дедукції, порівняння, класифікації, системного підходу, структурно-логічного узагальнення.

Одним із пріоритетних механізмів впровадження стратегії просторового розвитку визнано кластери. Управління процесами кластеризації економіки забезпечується за допомогою ефективно реалізованої кластерної політики.

Варто відмітити, що державна стратегія регіонального розвитку має будуватися на певних принципах [48], а саме:

програмування, суть якого полягає у тому, що політика кластеризації економіки країни має здійснюватися на основі довгострокових стратегій і програм державної підтримки зі створення та розвитку кластерних структур як на державному, так і на регіональному рівнях;

збалансованості, який передбачає відповідність стратегій і програм соціально-економічного розвитку регіонів країни стратегії розвитку певних кластерних структур у країні;

партнерства, який пов'язано з тим, що формування і розвиток кластерних структур вимагають тісного співробітництва центральних і регіональних органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та інших;

доповнюваності – означає, що державна фінансова підтримка у напрямі формування і розвитку регіональних кластерних структур має здійснюватися як з державного, так і місцевих бюджетів.

На даний час виникла гостра необхідність у формуванні й оцінюванні кластерної політики, яка має включати ліквідацію формальних бар'єрів у розвиток інноваційної діяльності; інвестування у людський капітал, трудові ресурси та інфраструктуру. Реалізація кластерної політики має сприяти вирішенню різноманітних проблем розвитку конкретних видів економічної діяльності, регіонів та національної економіки [71].

Як показує аналіз літератури, формулювання категорії «кластерна політика» схожі за змістом, що доводить об'єктивність цього явища. Відмінності між трактуваннями полягають у різних акцентах, розумінні термінології та особливостях перекладу. Загальноприйнятим визначенням кластерної політики є система державних заходів і механізмів щодо формування та підтримки кластерів для підвищення конкурентоспроможності країни [72].

Під кластеризацією розуміють комплекс організаційно-економічних заходів, що проводяться державними та громадськими інститутами для об'єднання підприємств у кластери, формування мережевого співробітництва [73]. При цьому Г. Яшева [73] генезис кластерної політики бачить як нову промислову, визнаючи, що на

практиці вона ототожнюється з концепцією кластерів, а чіткого формулювання не існує.

Як стверджує П. Гудзь [56], у визначеннях кластерної політики часто превалює: а) державний детермінізм, або дирижизм (коли органи державної влади виступають ініціаторами і регулюють діяльність кластерних утворень); технологічний підхід. На думку науковця [56], кластерна політика є визначеною у межах регіональної політики формою публічного управління та адміністрування розвитку економіки регіону на основі кластерного підходу, що передбачає формування кластерних ініціатив, розробку механізмів функціонування, цілевизначення, узгодження інтересів учасників, вибір організаційно-правової форми, реєстрацію альянсу, ресурсне забезпечення діяльності та запуск діяльності.

О. Петров [74] пропонує трактувати кластерну політику як альтернативу перешкоджаючим конкуренції заходам традиційної «промислової політики» або як нову (змішану) форму інтеграції традиційних політик, пов'язаних з розвитком бізнесу та регіонів. Іншими словами, якщо промислову політику спрямовано на створення і розвиток пріоритетних сфер економічної діяльності, то кластерну політику – пріоритетних господарських агломерацій, здатних розкрити потенціал регіону. Головна відмінність кластерної політики полягає у тому, що вона є не додатковим інструментом державного управління і регулювання, а новим підходом до використання наявного інструментарію.

А. Фонотов, О. Бергаль [75] кластерну політику розглядають як комплекс державних і програмних заходів, спрямованих на розвиток кластерів, центрів кластерного розвитку, спеціалізованих організацій кластерів, кластерної інфраструктури з метою забезпечення зростання інноваційної економіки.

Кластерна політика передбачає ухвалення стратегії та програм розвитку окремих кластерів – так звані «кластерні ініціативи», а також формування інструментальної бази їх реалізації – так звані «кластерні технології». М. Домбровський [71] вважає, що кластерна ініціатива є діяльністю з організації конкретних кластерів на конкретній території. Тобто кластерні ініціативи являють собою як окремі, так і спільно організовані зусилля кластерних фірм, урядових, освітніх і дослідницьких організацій, що спрямовані на економічне зростання і рівень конкурентоспроможності конкретного кластера на певній території.

За результатами аналізу джерельної бази виявлено розбіжності трактувань кластерної політики (концепцій, форм, способів), а

також вибору прикладних засобів впровадження кластерної політики (механізмів, стимулів, інструментів впливу). Слід наголосити, що здебільшого кластерну політику науковці трактують як:

систему відносин між органами влади та суб'єктами господарювання щодо підвищення конкурентоспроможності певної території на основі формування й розвитку кластерів;

діяльність органів державної влади, яку спрямовано на вирішення завдань підвищення конкурентоспроможності країни або регіону за допомогою реалізації системи заходів із сприяння розвитку кластерів;

діяльність з підтримки кластерів;

політику, суть якої полягає у фінансуванні та координації проєктів з розвитку ключових кластерів;

низку політичних заходів, які спрямовано на стимулювання й підтримку появи кластерних мереж, зміцнення взаємозв'язків між їх учасниками, а також збільшення доданої вартості їх діяльності;

частину промислової політики;

складову регіональної політики;

елемент науково-технологічної політики;

пріоритет регіональної економічної політики;

окрему політику з чіткою стратегією та бюджетом;

елемент стратегій економічного розвитку (інноваційного, регіонального тощо);

заходи із локальної підтримки виробництв;

комплекс заходів, які сприяють вирішенню основних завдань – підвищенню конкурентоспроможності національної економіки.

На підставі теоретичного узагальнення існуючих підходів до визначення змісту терміна «кластерна політика» можна запропонувати авторське трактування даної категорії як системи державних і громадських заходів і механізмів підтримки кластерних структур і кластерних ініціатив, що забезпечують підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, підприємств, які входять до кластеру, розвиток інститутів, що стимулюють створення кластерів і сприяють активізації інноваційної діяльності.

Тобто кластерна політика являє собою систему взаємопов'язаних дій державних і регіональних органів влади, місцевого самоврядування підприємницьких структур, яку спрямовано на стимулювання та підтримку ініціатив щодо створення та функціонування кластерних утворень.

Ключовою метою реалізації кластерної політики є створення умов для формування та розвитку кластерів як основи реалізації конкурентних переваг територій економічних районів, підвищення рівня конкурентоспроможності національної та регіональної економік та інвестиційної привабливості України.

До головних принципів формування кластерної політики в Україні можна віднести такі:

багаторівневість формування політики (кластерна політика має розроблятися на різних рівнях управління – національному, регіональному, міжрегіональному, на рівні територіальних громад);

економічне стимулювання мережевого співробітництва у кластерах (політика уряду має бути орієнтована на непрямі методи підтримки мережевого співробітництва, а не пряме субсидування окремих видів економічної діяльності);

організаційне стимулювання мережевого співробітництва у кластерах на засадах публічно-приватного партнерства (уряд має не прямо втручатися у процеси кластеризації, а створювати організаційні умови для розвитку мережевого співробітництва та ППП у пріоритетних сферах економічної діяльності);

підтримка конкурентоспроможних кластерів (доцільно використовувати економічні стимули – пільги, кредити, гранти тощо за для підтримки конкурентоспроможних кластерів відповідно до принципу реалізації партнерських взаємовідносин в умовах конкурентного середовища).

При формуванні державної кластерної політики в Україні необхідно включати такі структурні елементи:

блок 1: сприяння інституційному забезпеченню розвитку кластерів (удосконалення діяльності керуючої компанії кластера, стратегічне планування функціонування кластерних об'єднань, стимулювання ефективної взаємодії між учасниками кластера);

блок 2: заходи з підвищення конкурентоспроможності учасників кластера (підтримка малого та середнього бізнесу);

блок 3: створення сприятливих інституційних умов розвитку кластера (формування й функціонування транспортної, енергетичної, комунальної, житлової, інноваційної інфраструктури, розроблення й реалізація програм інноваційного розвитку тощо).

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що формування кластерної політики та реалізація кластерних ініціатив стають сьогодні одними із пріоритетних напрямів стратегічного розвитку більшості європейських країн. Україна не є винятком. Все

активніше використовується кластерний підхід до регіональних програм і проєктів сталого розвитку економічних районів в Україні.

У зв'язку з виявленими особливостями та накопиченим вітчизняним досвідом розвитку кластерних структур розроблено рекомендації щодо проведення кластерної політики в Україні з урахуванням можливих ризиків і наявних нині бар'єрів під час реалізації спільних проєктів. Суть рекомендацій полягає у забезпеченні клас-теризації сучасним інструментарієм управління, підтримці з боку держави конкурентоспроможних регіональних ініціатив, виділенні достатньої кількості субсидованих коштів для реалізації кластерних проєктів на підставі моніторингу та оцінювання результативності діяльності учасників кластерів.

При цьому варто зазначити, що кластерна політика, як і будь-який процес, потребує постійного вдосконалення з урахуванням сучасних вимог. У зв'язку з цим доцільно:

- включити кластерну політику до переліку національних і регіональних пріоритетів соціально-економічного розвитку та створити належну якісну законодавчу й нормативно-правову базу;

- застосовувати концепцію ощадливих інновацій для успішного організаційного розвитку кластерних утворень, оскільки у цій концепції акцентується увага на внутрішніх ресурсах підприємств-учасників кластерів як на основному джерелі конкурентних переваг;

- посилювати міжнародне співробітництво задля стимулювання активної участі кластера у зміні свого інституційного середовища, сприяння поширенню прогресивних ідей і технологій;

- створювати інформаційне середовище кластера з метою стимулювання спільних науково-дослідних проєктів, у тому числі за участю провідних закладів вищої освіти та науково-дослідних установ, сприяння підвищенню ефективності комунікацій і взаємодії у кластері.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі полягають в узагальненні та систематизації теоретичних підходів до визначення терміна «кластерний менеджмент»; обґрунтуванні концептуальних положень і розробленні конкретних практичних рекомендацій щодо формування регіональної кластерної політики у контексті смарт-спеціалізації та повоєнної модернізації економіки регіонів України.

Література

1. Trushkina N., Shyposha V. Cluster Initiatives as a Mechanism for Modernizing the National Economy: Adaptation of European Practice. *Moderní aspekty vědy: XIV Díl mezinárodní kolektivní monografie*. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021. Str. 590-601.

2. Драчук Ю.З., Трушкіна Н.В., Шипоша В.А. Застосування міжнародного досвіду формування кластерних структур у сучасних умовах регіонального розвитку України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Економіка і менеджмент*: зб. наук. пр. / Міжнародний гуманітарний ун-т. Одеса: Гельветика, 2021. Вип. 50. С. 18-30. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2021-50-2>.

3. Trushkina N., Shyposha V. Clustering of the national economy as an effective tool for the sustainable development of European Countries. *Three Seas Economic Journal*. 2021. Vol. 2. No. 4. P. 63-70. DOI: <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2021-4-11>.

4. Liashenko V., Trushkina N. Cross-border transport and logistics cluster as an effective form of cooperation between the regions of Ukraine and Visegrad Four. *Visegrad Group: a form of establishment and development of European integration: collective monograph* / edited by A. Krysovaty, T. Shengelia; Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, West Ukrainian National University. Tbilisi: Publishing House "Universal", 2021. P. 265-288.

5. Liashenko V., Trushkina N. Institutional Principles of Formation of Cross-border Transport and Logistics Cluster in the Conditions of Digital and Sustainable Development. *Green, Blue & Digital Economy Journal*. 2021. Vol. 2. No. 3. P. 90-100. DOI: <https://doi.org/10.30525/2661-5169/2021-3-14>.

6. Іванов С.В., Ляшенко В.І., Трушкіна Н.В. Правові аспекти створення транспортно-логістичних кластерів в регіонах України. *Gesellschaftsrechtliche Transformationen von wirtschaftlichen Systemen in den Zeiten der Neo-Industrialisierung: Collective monograph* / Akademie der Wirtschaftswissenschaften der Ukraine. Nürnberg: Verlag SWG imex GmbH, 2020. S. 661-668.

7. Trushkina N., Dzwigol H., Kwilinski A. Cluster Model of Organizing Logistics in the Region (on the Example of the Economic District "Podillya"). *Journal of European Economy*. 2021. Vol. 20. No. 1. P. 127-145. DOI: <https://doi.org/10.35774/jee2021.01.127>.

8. Ляшенко В.І., Осадча Н.В., Трушкіна Н.В. Можливі організаційно-правові форми транспортно-логістичного кластеру в Причорноморському економічному районі. *Причорноморські економічні студії*. 2021. Вип. 67. С. 60-70. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.67-10>.

9. Пушак Г.І., Трушкіна Н.В. Обґрунтування доцільності створення транспортно-логістичного кластеру в Карпатському економічному районі. *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 1(63). С. 61-77. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-1\(63\)-61-77](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-1(63)-61-77).

10. Ляшенко В., Трушкіна Н. Регіональні особливості формування транспортно-логістичних кластерів в економічних районах України. *Economic and Legal Principles of Economic Growth in the Post-Crisis Period: collective monograph* / Edited by Yu. Pasichnyk; Academy of Economic Science of Ukraine. Austria, Steyr: Shioda GmbH, 2021. P. 113-134.

11. Liashenko V., Ivanov S., Trushkina N. A Conceptual Approach to Forming a Transport and Logistics Cluster as a Component of the Region's Innovative

Infrastructure (on the Example of Prydniprovsky Economic Region of Ukraine). *Virtual Economics*. 2021. Vol. 4. No. 1. P. 19-53. [https://doi.org/10.34021/ve.2021.04.01\(2\)](https://doi.org/10.34021/ve.2021.04.01(2)).

12. Прокопишин О., Пушак Г., Трушкіна Н. Організаційно-економічний механізм управління розвитком кластерних структур в агропромисловому комплексі економічних районів України. *Věda a perspektivy*. 2021. № 7(7). Str. 175-188. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-7\(7\)-175-188](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-7(7)-175-188).

13. Lazarenko D. Socioeconomic indicators of energy-efficient development of the region. *European Cooperation*. 2016. Vol. 8. No. 15. P. 88-93.

14. Trushkina N., Pahlevanzade A., Pahlevanzade A., Maslennikov Ye. Conceptual provisions of the transformation of the national energy system of Ukraine in the context of the European Green Deal. *Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal*. 2021. Vol. 24. Iss. 4. P. 121-138. DOI: <https://doi.org/10.33223/epj/144861>.

15. Borodina O., Trushkina N. The cluster approach to the digitalization of public governance in the regional strategy: international practice and Ukrainian realities. *Economics & Education*. 2021. Vol. 6. Iss. 4. P. 12-22. DOI: <https://doi.org/10.30525/2500-946X/2021-4-2>.

16. Юрчак О. Що необхідно для розвитку кластерів в Україні. *GMK Center*. 2020. 15 жовтня. URL: <https://gmk.center/ua/opinion/shho-neobhidno-dlya-rozvitku-klasteriv-v-ukraini/> (дата звернення: 17.02.2021).

17. Чужиков В.І., Лук'яненко О.Д. Кластерна політика Європейського Союзу. *Економіка України*. 2013. № 2(615). С. 81-91.

18. Porter M.E. *Competitive advantage*. New York: Free press; London: Collier Macmillan, 1985. 592 p.

19. Devlin G., Bleackley M. Strategic Alliances Guidelines for success. *Long Range Planning*. 1988. Vol. 21. No. 5. P. 18-23.

20. Enright M.J. Why Clusters are the Way to Win the Game? *World link*. 1992. № 5. July – August. P. 24-25.

21. Swann G.M.P., Preveser M.A. Comparison of the Dynamics of Industrial Clustering in Computing and Biotechnology. *Research Policy*. 1996. Vol. 25. No. 7. P. 1139-1157.

22. Porter M.E. Clusters and New Economics of Competition. *Harvard Business Review*. 1998. November – December. P. 77-90.

23. Feser E.J. *Old and New Theories of Industry Clusters*. London: Selected Works, 1998. 28 p.

24. Dussauge P., Garrette B., Mitchell W. Learning from competing partners: Outcomes and durations of scale and link alliances in Europe, *North America and Asia*. *Strategic Management Journal*. 2000. Vol. 21. No. 2. P. 99-103.

25. Delgado M., Porter M., Stern S. Clusters and Entrepreneurship. *Journal of Economic Geography*. 2010. Vol. 10. No. 4. P. 495-518.

26. Zrobek J. Marketing w klastrach logistycznych. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*. 2011. Nr. 251. S. 5-16.

27. Szuster M. Rola klastrów we wspieraniu innowacyjności [The role of clusters in innovation supporting]. *Ekonomiczne Problemy Usług*. 2012. No. 94. S. 311-325.

28. Kruczek M., Zebrucki Z. Koncepcja klastrów logistycznych. *Zeszyty naukowe Politechniki Slaskiej. Seria: Organizacja i zarzadzanie*. 2014. No. 70. S. 229-241.

29. Frankowska M. Klastry logistyczne jako ogniwa globalnych lancuchow dostaw. *Logistyka*. 2015. No. 3. S. 5633-5637.

30. Benner M. Smart specialization and cluster emergence: Elements of evolutionary regional policies. *The Life Cycle of Clusters: A Policy Perspective* / Edited by D. Fornahl, R. Hassink. UK: Edward Elgar Publishing, 2017. P. 151-172.
31. Morgulis-Yakushev S., Sölvell Ö. Enhancing dynamism in clusters: A model for evaluating cluster organizations' bridge-building activities across cluster gaps. *Competitiveness Review*. 2017. Vol. 27. No. 2. P. 98-112. DOI: <https://doi.org/10.1108/CR-02-2016-0015>.
32. Kowalski A. M. Towards an Asian Model of Clusters and Cluster Policy: The Super Cluster Strategy. *Journal of Competitiveness*. 2020. No 12(4). P. 74-90. DOI: <https://doi.org/10.7441/joc.2020.04.05>.
33. Fornahl D., Grashof N. *The Globalization of Regional Clusters. Between Localization and Internationalization*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2021. 240 p. DOI: <http://dx.doi.org.10.4337/9781839102486>.
34. Hassink R. Strategic cluster coupling. *The Globalization of Regional Clusters. Between Localization and Internationalization* / Edited by D. Fornahl, N. Grashof. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2021. P. 15-32.
35. Castells M. *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. 1: The Rise of the Network Society (with a New Preface). 2nd ed. Oxford: Wiley Blackwell, 2010. 656 p.
36. Etzkowitz H. *The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action*. 1st ed. New York: Routledge, 2008. 180 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203929605>.
37. Etzkowitz H., Zhou Ch. *The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation and Entrepreneurship*. 2nd ed. New York: Routledge, 2018. 342 p.
38. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The Triple Helix – University-Industry Government Relations: A Laboratory for Knowledge-Based Economic Development. *EASST Review*. 1995. Vol. 14. No. 1. P. 14-19.
39. Leydesdorff L. The Triple Helix, Quadruple Helix, ..., and an N-Tuple of Helices: Explanatory Models for Analyzing the Knowledge-Based Economy? *Journal of the Knowledge Economy*. 2012. Vol. 3. Iss. 1. P. 25-35. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13132-011-0049-4>.
40. Ketels C. Clusters of Innovation in Europe. *Structural Change in Europe 3 – Innovative City and Business Regions*. Bollscheivel: Hagbarth Publications, 2004. P. 1-5.
41. Ketels C., Memedovic O. From Clusters to Cluster-Based Economic Development. *International Journal of Technological Learning, Innovation, and Development*. 2008. Vol. 1. P. 375-392.
42. Orvedal L. Industrial clusters, asymmetric information and policy design. *Discussion Paper*. 2002. No. 25. P. 1-17.
43. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці: монографія. Київ: Логос, 2004. 848 с.
44. Voynarenko M.P. Clusters in the institutional economics: monograph. Schweinfurt, Germany: Time Realities Scientific Group UG (Haftungsbeschränkt), 2018. 276 p.
45. Теорія і практика кластеризації економіки: монографія / за наук. та заг. ред. М.П. Войнаренка, В.І. Дубницького. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. 336 с.
46. Загорський В.С., Кизим М.О., Хаустова В.С. Кластеризація економік країн світу й України: досвід і проблеми. *Проблеми економіки*. 2010. № 1. С. 3-7.
47. Кизим М.О. Промислова політика та кластеризація економіки України: монографія. Харків: Інжек, 2011. 304 с.

48. Кизим М.О., Хаустова В.Є. Український досвід формування кластерних структур. *Проблеми економіки*. 2012. № 1. С. 3-11.
49. Ляшенко В.І., Котов Є.В. Україна ХХІ: неоіндустріальна держава або «крах проекту»? монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. Київ, 2015. 196 с.
50. Андрушків Б.М. Вплив економічного потенціалу регіону на розвиток кластерних об'єднань підприємств. Економічний простір: зб. наук. пр. Дніпро: ПДАБА, 2013. Вип. № 79. С. 46-54.
51. Ільчук В.П., Хоменко І.О., Лисенко І.В. Кластерна стратегія економіки регіону: монографія. Чернігів: ЧДТУ, 2013. 367 с.
52. Формування територіальних кластерів як інструменту регіонального розвитку: наук. розробка / В.В. Мамонова, Ю.О. Куц, О.М. Макаренко та ін. Київ: НАДУ, 2013. 36 с.
53. Ринейська Л.С. Кластери у сучасній глобальній економіці. *Ефективна економіка*. 2016. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4971> (дата звернення 21.02.2021).
54. Кудрявець Є.В. Засади європейської політики створення інноваційних кластерів та поглибленої взаємодії з Україною. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 5. С. 64-72.
55. Васильківський Д.М., Войнаренко М.П., Нижник В.М. Кластерна політика як чинник підвищення ефективності функціонування соціально-економічних систем. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 1. С. 25-30.
56. Гудзь П.В. Теоретичне обґрунтування практичної реалізації кластерної політики в регіоні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 4(40). С. 68-74.
57. Шевцова Г.З., Швець Н.В. Кластеризація хімічної промисловості: європейський досвід та уроки для України. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 2(33). С. 103-109.
58. Фінагіна О.В., Бойко А.І., Плаксюк О.О. Теоретичні засади кластерної економіки: питання балансування та гармонізації економічних інтересів. Трансформаційні перетворення економічних систем: виклики сучасності: монографія / за заг. ред. Н. В. Прямухіної. Київ: Кондор-Видавництво, 2017. С. 201-213.
59. Гріднев М.А. Характерні риси кластероутворення в регіонах України. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. № 14. С. 588-596.
60. Панкова Л.І., Потапенко Т.П. Формування кластерних моделей національних економік на засадах стимулювання регіонального розвитку. *Економіка і організація управління*. 2018. № 2(30). С. 47-56.
61. Сарана Л.А., Луценко Н.О. Кластерна політика як інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки регіону. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 3(08). С. 107-110.
62. Грудницька С.М., Нестиренко Л.А. Правові основи кластерної самоорганізації і саморегулювання енергопростору. *Форум Права*. 2018. № 53(5). С. 13-27. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2527932>.
63. Репп Г.І. Аналіз кластерного розвитку регіонів України станом на 2018 рік. *Вісник Національної академії державного управління. Сер.: Державне управління*. 2018. № 3(90). С. 85-90.
64. Маслак О.О. Системи кластеризації національної економіки: формування розвитку та державне управління: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. 317 с.

65. Солоха Д., Белякова О. Інноваційні засади формування кластерної моделі регіонального розвитку національної економіки України. *Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції*. 2018. № 31(20). Т. 1. С. 11-15.

66. Дмуховскі Р. Поняття логістичних кластерів та ефективності економічних підприємств. *Журнал європейської економіки*. 2019. Т. 18. № 3(70). С. 296-306. DOI: <https://doi.org/10.35774/jec2019.03.351>.

67. Фостолович В.А. Кластери як ефективна модель сучасного бізнесу. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.13>.

68. Самійленко Г.М. Кластерні структури регіонів України: теоретичні аспекти, проблеми та перспективи практичного впровадження. *Проблеми та перспективи економіки та управління*. 2019. № 1. С. 155-165.

69. Шашина М.В. Інституційне забезпечення розвитку просторових форм організації бізнесу в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Економіка і менеджмент*. 2020. Вип. № 42. С. 148-153. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-26>.

70. Самборський О.В., Гласов П.В. Сучасна кластерна політика України: проблеми та перспективи. *Агровіт*. 2021. № 11. С. 57-64. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.11.57>.

71. Домбровский М.А. Методологические проблемы экономической кластеризации. *Проблемы современной экономики*. 2011. № 2. С. 241-245.

72. Левковец Е.Н. Роль государства в кластеризации экономики: теоретико-методологический аспект. *Бизнес Информ*. 2011. № 1. С. 136-143.

73. Яшева Г.А. Кластерний підхід в інноваційному розвитку економіки: концептуальні основи і напрямки реалізації. *Економічний вісник університету*. 2016. Вип. № 29/1. С. 46-56.

74. Петров А.П. Закономерности формирования региональных кластерных инициатив. *Экономика региона*. 2013. № 1. С. 133-142.

75. Фонотов А.Г., Бергаль О.Е. Территориальные кластеры в системе пространственного развития: зарубежный опыт. *Пространственная экономика*. 2020. Т. 16. № 4. С. 113-135. DOI: <https://dx.doi.org/10.14530/se.2020.4.113-135>.

References

1. Trushkina, N., Shyposha, V. (2021). Cluster Initiatives as a Mechanism for Modernizing the National Economy: Adaptation of European Practice. *Moderní aspekty vědy: XIV Díl mezinárodní kolektivní monografie*. (pp. 590-601). Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.

2. Drachuk, Yu.Z., Trushkina, N.V., Shyposha, V.A. (2021). Zastosuvannya mizhnarodnoho dosvidu formuvannya klasternykh struktur u suchasnykh umovakh rehionalnoho rozvytku Ukrainy [Application of international experience in the formation of cluster structures in modern conditions of regional development of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Ekonomika i menedzhment – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Economics and management, Issue 50*, pp. 18-30. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2021-50-2> [in Ukrainian].

3. Trushkina, N., Shyposha, V. (2021). Clustering of the national economy as an effective tool for the sustainable development of European Countries. *Three Seas*

Economic Journal, Vol. 2, No. 4, pp. 63-70. DOI: <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2021-4-11>.

4. Liashenko, V., Trushkina, N. (2021). Cross-border transport and logistics cluster as an effective form of cooperation between the regions of Ukraine and Visegrad Four. *Visegrad Group: a form of establishment and development of European integration*: collective monograph / edited by A. Krysovaty, T. Shengelia; Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, West Ukrainian National University. (pp. 265-288). Tbilisi, Publishing House “Universal”.

5. Liashenko, V., Trushkina, N. (2021). Institutional Principles of Formation of Cross-border Transport and Logistics Cluster in the Conditions of Digital and Sustainable Development. *Green, Blue & Digital Economy Journal*, Vol. 2, No. 3, pp. 90-100. DOI: <https://doi.org/10.30525/2661-5169/2021-3-14>.

6. Ivanov, S. V., Liashenko, V. I., Trushkina, N. V. (2020). Pravovi aspekty stvorennia transportno-lohistychnykh klasteriv v rehionakh Ukrainy [Legal aspects of creation of transport and logistics clusters in the regions of Ukraine]. *Gesellschaftsrechtliche Transformationen von wirtschaftlichen Systemen in den Zeiten der Neo-Industrialisierung*: Collective monograph. (pp. 661-668). Nüremberg, Verlag SWG imex GmbH [in Ukrainian].

7. Trushkina, N., Dzwigol, H., Kwilinski, A. (2021). Cluster Model of Organizing Logistics in the Region (on the Example of the Economic District “Podillya”). *Journal of European Economy*, Vol. 20, No. 1, pp. 127-145. DOI: <https://doi.org/10.35774/jee2021.01.127>.

8. Liashenko, V. I., Osadcha, N. V., Trushkina, N. V. (2021). Mozhlyvi orhanizatsiino-pravovi formy transportno-lohistychnoho klasteru v Prychornomorskomu ekonomichnomu raioni [Possible organizational and legal forms of transport and logistics cluster in the Black Sea economic region]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, Issue 67, pp. 60-70. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.67-10> [in Ukrainian].

9. Pushak, H.I., Trushkina, N.V. (2021). Obgruntuvannia dotsilnosti stvorennia transportno-lohistychnoho klasteru v Karpatskomu ekonomichnomu raioni [Justification of the feasibility of creating a transport and logistics cluster in the Carpathian Economic Region]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1(63), pp. 61-77. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-1\(63\)-61-77](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-1(63)-61-77) [in Ukrainian].

10. Liashenko, V., Trushkina, N. (2021). Rehionalni osoblyvosti formuvannia transportno-lohistychnykh klasteriv v ekonomichnykh raionakh Ukrainy [Regional features of the formation of transport and logistics clusters in economic regions of Ukraine]. *Economic and Legal Principles of Economic Growth in the Post-Crisis Period*: collective monograph / Edited by Yu. Pasichnyk; Academy of Economic Science of Ukraine. (pp. 113-134). Austria, Steyr: Shioda GmbH [in Ukrainian].

11. Liashenko, V., Ivanov, S., Trushkina, N. (2021). A Conceptual Approach to Forming a Transport and Logistics Cluster as a Component of the Region’s Innovative Infrastructure (on the Example of Prydniprovsky Economic Region of Ukraine). *Virtual Economics*, Vol. 4, No. 1, pp. 19-53. DOI: [https://doi.org/10.34021/ve.2021.04.01\(2\)](https://doi.org/10.34021/ve.2021.04.01(2)).

12. Prokopyshyn, O., Pushak, H., Trushkina, N. (2021). Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm upravlinnia rozvytkom klasternykh struktur v ahropromyslovomu kompleksu ekonomichnykh raioniv Ukrainy [Organizational and economic mechanism of managing the development of cluster structures in the agro-industrial complex of economic regions of Ukraine]. *Věda a perspektivy*, 7(7), pp. 175-188. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-7\(7\)-175-188](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-7(7)-175-188) [in Ukrainian].

13. Lazarenko, D. (2016). Socioeconomic indicators of energy-efficient development of the region. *European Cooperation*, Vol. 8, No. 15, pp. 88-93.
14. Trushkina, N., Pahlevanzade, A., Pahlevanzade, A., Maslennikov, Ye. (2021). Conceptual provisions of the transformation of the national energy system of Ukraine in the context of the European Green Deal. *Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal*, Vol. 24, Iss. 4, pp. 121-138. DOI: <https://doi.org/10.33223/epj/144861>.
15. Borodina, O., Trushkina, N. (2021). The cluster approach to the digitalization of public governance in the regional strategy: international practice and Ukrainian realities. *Economics & Education*, Vol. 6, Iss. 4, pp. 12-22. DOI: <https://doi.org/10.30525/2500-946X/2021-4-2>.
16. Yurchak, O. (2020). Shcho neobkhidno dlia rozvytku klasteriv v Ukraini [What is necessary for the development of clusters in Ukraine]. *GMK Center*, October 15. Retrieved from <https://gmk.center/ua/opinion/shho-neobhidno-dlya-rozvitku-klasteriv-v-ukraini/>.
17. Chuzhykov, V.I., Lukianenko, O.D. (2013). Klasterna polityka Yevropeiskoho Soiuzu [Cluster policy of the European Union]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2(615), pp. 81-91 [in Ukrainian].
18. Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage*. New York, Free press; London: Collier Macmillan. 592 p.
19. Devlin, G., Bleackley, M. (1988). Strategic Alliances Guidelines for success. *Long Range Planning*, Vol. 21, No. 5, pp. 18-23. DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/0024-6301\(88\)90101-X](http://dx.doi.org/10.1016/0024-6301(88)90101-X).
20. Enright, M. J. (1992). Why Clusters are the Way to Win the Game? *World link*, 5, July – August, pp. 24-25. DOI: <http://doi.org/10.12691/ijefm-3-1-2>.
21. Swann, G. M. P., Preveser, M. A. (1996). Comparison of the Dynamics of Industrial Clustering in Computing and Biotechnology. *Research Policy*, Vol. 25, No. 7, pp. 1139-1157.
22. Porter, M. E. (1998). Clusters and New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, November – December, pp. 77-90.
23. Feser, E. J. (1998). *Old and New Theories of Industry Clusters*. London, SelectedWorks. 28 p.
24. Dussauge, P., Garrette, B., Mitchell, W. (2000). Learning from competing partners: Outcomes and durations of scale and link alliances in Europe, North America and Asia. *Strategic Management Journal*, Vol. 21, No. 2, pp. 99-103.
25. Delgado, M., Porter, M., Stem, S. (2010). Clusters and Entrepreneurship. *Journal of Economic Geography*, Vol. 10, No. 4, pp. 495-518.
26. Zrobek, J. (2011). Marketing w klastrach logistycznych [Marketing in logistics clusters]. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*, No. 251, pp. 5-16 [in Polish].
27. Szuster, M. (2012). Rola klastrow we wspieraniu innowacyjnosci [The role of clusters in innovation supporting]. *Ekonomiczne Problemy Usług*, No. 94, pp. 311-325 [in Polish].
28. Kruczek, M., Zebrucki, Z. (2014). Koncepcja klastrow logistycznych [The concept of logistics clusters]. *Zeszyty naukowe Politechniki Slaskiej. Seria: Organizacja i zarzadzanie*, No. 70, pp. 229-241 [in Polish].
29. Frankowska, M. (2015). Klastry logistyczne jako ogniwa globalnych lancuchow dostaw [Logistics clusters as a link of global supply chains]. *Logistyka*, No. 3, pp. 5633-5637 [in Polish].

30. Benner, M. (2017). Smart specialization and cluster emergence: Elements of evolutionary regional policies. *The Life Cycle of Clusters: A Policy Perspective* / Edited by D. Fornahl, R. Hassink. (pp. 151-172). UK, Edward Elgar Publishing.
31. Morgulis-Yakushev, S., Sölvell, Ö. (2017). Enhancing dynamism in clusters: A model for evaluating cluster organizations' bridge-building activities across cluster gaps. *Competitiveness Review*, Vol. 27, No. 2, pp. 98-112. DOI: <https://doi.org/10.1108/CR-02-2016-0015>.
32. Kowalski, A. M. (2020). Towards an Asian Model of Clusters and Cluster Policy: The Super Cluster Strategy. *Journal of Competitiveness*, No 12(4), pp. 74-90. DOI: <https://doi.org/10.7441/joc.2020.04.05>.
33. Fornahl, D., Grashof, N. (2021). The Globalization of Regional Clusters. Between Localization and Internationalization. Cheltenham, UK, Edward Elgar Publishing. 240 p. DOI: <http://dx.doi.org.10.4337/9781839102486>.
34. Hassink, R. (2021). Strategic cluster coupling. *The Globalization of Regional Clusters. Between Localization and Internationalization* / Edited by D. Fornahl, N. Grashof. (pp. 15-32). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
35. Castells, M. (2010). The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. 1: The Rise of the Network Society (with a New Preface). 2nd ed. Oxford, Wiley Blackwell. 656 p.
36. Etzkowitz, H. (2008). The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action. 1st ed. New York, Routledge. 180 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203929605>.
37. Etzkowitz, H., Zhou, Ch. (2018). The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation and Entrepreneurship. 2nd ed. New York, Routledge. 342 p.
38. Etzkowitz, H., Leydesdorff, L. (1995). The Triple Helix – University-Industry Government Relations: A Laboratory for Knowledge-Based Economic Development. *EASST Review*, Vol. 14, No. 1, pp. 14-19.
39. Leydesdorff, L. (2012). The Triple Helix, Quadruple Helix, ..., and an N-Tuple of Helices: Explanatory Models for Analyzing the Knowledge-Based Economy? *Journal of the Knowledge Economy*, Vol. 3, Iss. 1, pp. 25-35. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13132-011-0049-4>.
40. Ketels, C. (2004). Clusters of Innovation in Europe. *Structural Change in Europe 3 – Innovative City and Business Regions*, pp. 1-5. Bollscheivel, Hagbarth Publications.
41. Ketels, C., Memedovic, O. (2008). From Clusters to Cluster-Based Economic Development. *International Journal of Technological Learning, Innovation, and Development*, Vol. 1, pp. 375-392.
42. Orvedal, L. (2002). Industrial clusters, asymmetric information and policy design. *Discussion Paper*, No. 25, pp. 1-17.
43. Sokolenko, S. I. (2004). Klasteri v hlobalnii ekonomitsi [Clusters in the global economy]. Kyiv, Lohos. 848 p. [in Ukrainian].
44. Voynarenko. M. P. (2018) Clusters in the institutional economics: monograph. Schweinfurt, Germany, Time Realities Scientific Group UG (Haftungsbeschränkt). 276 p.
45. Voinarenko, M. P., Dubnytskyi, V. I. (Eds.). (2019). Teoriia i praktyka klasteryzatsii ekonomiky [Theory and practice of clustering of the economy]. Kamianets-Podilskyi, Aksioma. 336 p. [in Ukrainian].
46. Zahorskyi, V. S., Kyzym, M. O., Khaustova, V. Ye. (2010). Klasteryzatsiia ekonomik krain svitu y Ukrainy: dosvid i problemy [Clustering of economies of the world

and Ukraine: experience and problems]. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy*, 2010, 1, pp. 3-7 [in Ukrainian].

47. Kyzym, O. M. (2011). *Promyslova polityka ta klasterizatsiia ekonomiky Ukrainy [Industrial policy and clustering of Ukraine's economy]*. Kharkiv, Inzhek [in Ukrainian].

48. Kyzym, M.O., Khaustova, V.Ye. (2012). *Ukrainskyi dosvid formuvannia klasternykh struktur [Ukrainian experience of forming cluster structures]*. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy*, No. 1, pp. 3-11 [in Ukrainian].

49. Liashenko, V. I., Kotov, Ye. V. (2015). *Ukraina XXI: neoindustrialna derzhava abo «krakh proektu»? [Ukraine XXI: neo-industrial state or "collapse of the project"?*. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine; Poltava University of Economics and Trade. 196 p. [in Ukrainian].

50. Andrushkiv, B. M. (2013). *Vplyv ekonomichnoho potentsialu rehionu na rozvytok klasternykh obiednan pidpriemstv [Influence of economic potential of the region on the development of cluster associations of enterprises]*. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, Issue 79, pp. 46-54. Dnipro, PDABA [in Ukrainian].

51. Ilchuk, V. P., Khomenko, I. O., Lysenko, I. V. (2013). *Klasterna stratehiia ekonomiky rehionu [Cluster strategy of the region's economy]*. Chernihiv, ChSTU. 367 p. [in Ukrainian].

52. Mamonova, V. V., Kuts, Yu. O., Makarenko, O. M. et al. (2013). *Formuvannia terytorialnykh klasteriv yak instrumentu rehionalnoho rozvytku [Formation of territorial clusters as a tool of regional development]*. Kyiv, NAPA [in Ukrainian].

53. Ryneiska, L. S. (2016). *Klasteri u suchasni hlobalnii ekonomitsi [Clusters in the modern global economy]*. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4971> (last accessed 21.02.2021) [in Ukrainian].

54. Kudriavets, Ye.V. (2016). *Zasady yevropeiskoi polityky stvorennia innovatsiynykh klasteriv ta pohlyblenoii vzaiemodii z Ukrainoiu [Principles of the European policy of creating innovation clusters and in-depth cooperation with Ukraine]*. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 5, pp. 64-72 [in Ukrainian].

55. Vasylykivskiy, D. M., Voinarenko, M. P., Nyzhnyk, V. M. (2017). *Klasterna polityka yak chynnyk pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia sotsialno-ekonomichnykh system [Cluster Policy as a Factor in Increasing the Efficiency of Social and Economic Systems]*. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1, pp. 25-30 [in Ukrainian].

56. Hudz, P.V. (2017). *Teoretychne obgruntuvannia praktychnoi realizatsii klasternoi polityky v rehioni [Theoretical justification of the practical implementation of the cluster policy in the region]*. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of the Berdyan University of Management and Business*, 4(40), pp. 68-74 [in Ukrainian].

57. Shevtsova, H. Z., Shvets, N. V. (2017). *Klasteryzatsiia khimichnoi promyslovosti: yevropeyskyi dosvid ta uroky dlia Ukrainy [Clustering of the chemical industry: european experience and lessons for Ukraine]*. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2(33), pp. 103-109 [in Ukrainian].

58. Finahina, O. V., Boiko, A. I., Plaksiuk, O. O. (2017). *Teoretychni zasady klasternoi ekonomiky: pytannia balansuvannia ta harmonizatsii ekonomichnykh interesiv [Theoretical principles of cluster economy: issues of balancing and harmonization of economic interests]*. *Transformatsiini peretvorennia ekonomichnykh system: vyklyky*

suchasnosti [Transformational transformations of economic systems: challenges of the present]. (pp. 201-213). Kyiv, Condor Publishing House [in Ukrainian].

59. Hridniev, M. A. (2018). Kharakterni rysy klasteroutvorennia v rehionakh Ukrainy [Characteristic features of cluster formation in the regions of Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, Issue 14, pp. 588-596 [in Ukrainian].

60. Pankova, L. I., Potapenko, T. P. (2018). Formuvannia klasternykh modeli natsionalnykh ekonomik na zasadakh stymuliuвання rehionalnoho rozvytku [Formation of cluster models of national economies on the basis of stimulating regional development]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and organization of management*, 2(30), pp. 47-56 [in Ukrainian].

61. Sarana, L.A., Lutsenko, N.O. (2018). Klasterna polityka yak instrument pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ekonomiky rehionu [Cluster policy as a tool for increasing the competitiveness of the regional economy]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk – Pryazovsky Economic Bulletin*, Issue 3(08), pp. 107-110 [in Ukrainian].

62. Hrudnytska, S. M., Nestyrenko, L. A. (2018). Pravovi osnovy klasternoi samoorhanizatsii i samorehuliuвання enerhoprostoru [Legal bases of cluster self-organization and self-regulation of energy space]. *Forum Prava – Forum Law*, 53(5), pp. 13-27 [in Ukrainian]. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2527932> [in Ukrainian].

63. Repp, H. I. (2018). Analiz klasterneho rozvytku rehioniv Ukrainy stanom na 2018 rik [Analysis of cluster development of the regions of Ukraine as of 2018]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia. Ser.: Derzhavne upravlinnia – Bulletin of the National Academy of Public Administration. Ser.: Public Administration*, 3(90), pp. 85-90 [in Ukrainian].

64. Maslak, O. O. (2018). Systemy klasteryzatsii natsionalnoi ekonomiky: formuvannia rozvytok ta derzhavne upravlinnia [Systems of clustering of national economy: formation of development and public administration]. Lviv, Lviv Polytechnic Publishing House [in Ukrainian].

65. Solokha, D., Bieliakova, O. (2018). Innovatsiini zasady formuvannia klasternoi modeli rehionalnoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Innovative bases of formation of cluster model of regional development of national economy of Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichni rozvytok rehioniv v konteksti mizhnarodnoi intehtratsii – Socio-economic development of regions in the context of international integration*, 31(20), Vol. 1, pp. 11-15 [in Ukrainian].

66. Dmukhovskii, R. (2019). Poniattia lohistychnykh klasteriv ta efektyvnosti ekonomichnykh pidpriemstv [The concept of logistics clusters and efficiency of economic enterprises.]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky – Journal of European Economy*, Vol. 18, No. 3(70), pp. 296-306. DOI: <https://doi.org/10.35774/jec2019.03.351> [in Ukrainian].

67. Fostolovych, V. A. (2019). Klastery yak efektyvna model suchasnoho biznesu [Clusters as an effective model of modern business]. *Efektyvna ekonomika – Efficient economy*, 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.13> [in Ukrainian].

68. Samiilenko, H. M. (2019). Klasterni struktury rehioniv Ukrainy: teoretychni aspekty, problemy ta perspektyvy praktychnoho vprovadzhenia [Cluster structures of regions of Ukraine: theoretical aspects, problems and prospects of practical implementation]. *Problemy ta perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, 1, pp. 155-165. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-1\(17\)-155-165](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-1(17)-155-165) [in Ukrainian].

69. Shashyna, M.V. (2020). Instytutysiine zabezpechennia rozvytku prostorovykh form orhanizatsii biznesu v Ukraini [Institutional support for the development of spatial

forms of business organization in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Ekonomika i menedzhment – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Economics and management*, Issue 42, pp. 148-153. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-26> [in Ukrainian]

70. Samborskyi, O. V., Hlasov, P. V. (2021). Suchasna klasterna polityka Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Modern cluster policy of Ukraine: problems and prospects]. *Agrosvit*, 11, pp. 57-64. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.11.57> [in Ukrainian].

71. Dombrovsky, M.A. (2011). Metodologicheskiye problemy ekonomicheskoy klasterizatsii [Methodological problems of economic clustering]. *Problemy sovremennoy ekonomiki – Problems of modern economy*, No. 2, pp. 241-245 [in Russian].

72. Levkovets, E.N. (2011). Rol' gosudarstva v klasterizatsii ekonomiki: teoretiko-metodologicheskiy aspekt [The role of the state in the clustering of the economy: theoretical and methodological aspect]. *Business Inform*, No. 1, pp. 136-143 [in Russian].

73. Yasheva, H.A. (2016). Klasternyi pidkhid v innovatsiinomu rozvytku ekonomiky: kontseptualni osnovy i napriamky realizatsii [Cluster approach in the innovative development of the economy: conceptual foundations and implementation directions]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu Economic – Bulletin of the University*, Issue 29/1, pp. 46-56 [in Ukrainian].

74. Petrov, A.P. (2013). Zakonomernosti formirovaniya regional'nykh klasternykh intsiativ [Patterns of formation of regional cluster initiatives]. *Ekonomika regiona – Economy of the region*, No. 1, pp. 133-142 [in Russian].

75. Fonotov, A.G., Bergal, O.E. (2020). Territorial'nyye klastery v sisteme prostranstvennogo razvitiya: zarubezhnyy opyt [Territorial clusters in the system of spatial development: foreign experience]. *Prostranstvennaya ekonomika – Spatial economics*, Vol. 16. No. 4, pp. 113-135. DOI: <https://dx.doi.org/10.14530/se.2020.4.113-135> [in Russian].

Надійшла до редакції 25.10.2021 р.